

Beata Bienkowska ✦ Piotr Kruszyński
Cezary Kulesza ✦ Piotr Piszczek

WYKŁAD PRAWA KARNEGO PROCESOWEGO

Redakcja naukowa:
prof. dr hab. Piotr Kruszyński

**Wydanie drugie
poprawione i uzupełnione**

Temida 2

Białystok 2003

Poszczególne rozdziały napisali:

Beata Bieńkowska – II; III; IV pkt 1

Piotr Kruszyński – I, XIII; XIV

Cezary Kulesza – IV pkt 2; V–XII; XV–XVIII; XXIV

Piotr Piszczek – XIX–XXIII; XXV

© Copyright by Temida 2
Białystok 2003

Żadna część tej pracy nie może być powielana i rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie i w jakikolwiek sposób (elektroniczny, mechaniczny), włącznie z fotokopiowaniem – bez pisemnej zgody wydawcy.

ISBN 83-86137-94-0

Opracowanie graficzne okładki
Jerzy Banasiuk

Układ typograficzny
Jerzy Stachijuk

Redaktor techniczny
Jerzy Banasiuk

Korekta: Marian Suchożebrski

Wydawca: **Temida 2**

Przy współpracy i wsparciu finansowym Wydziału Prawa
Uniwersytetu w Białymstoku

Druk i oprawa: Podlaska Spółdzielnia Produkcyjno-Handlowo-Usługowa
Białystok, ul. 27 Lipca 40/3, tel./fax 675-48-02; <http://www.podlaska.com.pl>

SĄD

1. Uwagi ogólne

Art. 45 Konstytucji RP z 1997 r. stanowi, iż każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd.

Wyróżniamy następujące sądy powszechne:

sądy rejonowe;

sądy okręgowe;

sądy apelacyjne;

Sąd Najwyższy.

Właściwością sądu nazywamy jego ustawowe upoważnienie do dokonania określonych czynności procesowych. Rodzaje właściwości sądu są określone według kryterium **podmiotowego i przedmiotowego**.

Kryterium podmiotowe dotyczy osoby oskarżonego i w zależności od wykonywanego przez niego zawodu bądź pełnionej funkcji można tu wskazać na rozróżnienie pomiędzy sądami powszechnymi, a sądami szczególnymi.

Kryterium przedmiotowe obejmuje zarówno przestępstwa będące przedmiotem osądzenia, jak również sam proces i jego stadia (etapy) oraz poszczególne czynności procesowe, do wykonania których upoważnione są ustawowo określone sądy.

Następną istotną cechą sądów jest ich skład, a w szczególności kolegiałność, łączoną z reguły z udziałem czynnika społecznego (ławników) w orzekaniu.

2. Właściwość sądu

Na podstawie ww. kryteriów można wyodrębnić właściwość sądów: **podmiotową i przedmiotową**.

A. Właściwość podmiotowa oznacza, czy daną sprawę powinien rozpatrywać ze względu na osobę oskarżonego sąd powszechny czy też sąd szczególny. Zasadą jest sprawowanie wymiaru sprawiedliwości przez sądy powszechne. Sądy te sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw zastrzeżonych do właściwości innych sądów (art. 177 Konstytucji RP).

Wśród **sądów** szczególnych można wyróżnić:

a) **sądy wojskowe**, których ustroj został określony w ustawie z dnia 08. czerwca 1972 r. o ustroju sądów wojskowych.¹ Właściwość sądów wojskowych określa art. 647 kpk. z 1997 r.

Kpk. z 1997 r. rozstrzyga także problem sporów kompetencyjnych jakie mogłyby zaistnieć w przypadku związku pomiędzy przestępstwami podlegającymi orzecznictwu sądów wojskowych i powszechnych. W przypadku, gdy dobro wymiaru sprawiedliwości wymaga łącznego rozpoznania takich spraw, rozpoznaje je sąd wojskowy (art. 649 § 1 kpk.).

b) **Trybunał Stanu**, zgodnie z art. 198 Konstytucji RP, orzeka o odpowiedzialności osób zajmujących najwyższe stanowiska w państwie za naruszenie Konstytucji i ustaw szczególnych. Osoby takie mogą odpowiadać również przed Trybunałem Stanu za przestępstwa popełnione w związku z zajmowanym stanowiskiem w przypadku pociągnięcia do odpowiedzialności konstytucyjnej, o czym decyduje Sejm RP w formie uchwały. Za czyny będące przestępstwami Trybunał Stanu wymierza kary przewidziane przez ustawy karne (art. 26 ustawy o Trybunale Stanu). Art. 145 Konstytucji RP stanowi, iż w przypadku naruszenia Konstytucji przez Prezydenta RP nie może on odpowiadać przed sądem, lecz wyłącznie przed Trybunałem Stanu.

¹ Dz.U. Nr 23 poz. 166 z późn. zmianami.

B. Właściwość przedmiotowa

Ze względu na charakter czynu przestępnego, miejsce jego popełnienia oraz rodzaj czynności procesowej i stadium procesu, w którym jest wykonywana, można wyróżnić następujące **podstawowe** właściwości sądu:

- a) właściwość rzeczowa;
- b) właściwość miejscowa;
- c) właściwość funkcjonalna.

Ad. a) Określenie **właściwości rzeczowej** sprowadza się do określenia, który z sądów jest uprawniony do rozpatrzenia sprawy w I instancji ze względu na rodzaj (wagę) przestępstwa. Wyznacznikiem tej właściwości jest społeczna szkodliwość czynu, znajdująca swój wyraz w jego zagrożeniu sankcją karną. Sądami, które mogą rozpatrzeć sprawę jako sądy I instancji, są sądy rejonowe i sądy okręgowe. Kpk. z 1997 r. statuuje w art. 24 § 1 ogólną zasadę, iż sąd rejonowy orzeka w pierwszej instancji we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw przekazanych ustawą do właściwości innego sądu (powszechnego lub szczególnego). Natomiast sąd okręgowy jest właściwym do rozpoznania sprawy jako sąd I instancji w przypadku (art. 25 kpk.):

- zbrodni określonych w kk. oraz ustawach szczególnych;
- występki wymienione enumeratywnie w art. 25 § 1 pkt. 2 kpk.;
- występki, które na mocy przepisu szczególnego należą do właściwości sądu wojewódzkiego (art. 25 § 1 pkt. 3 kpk.).

Należy dodać, iż nowela kpk. z 10.01.2003 r. wprowadziła tzw. **właściwość ruchomą** sądu okręgowego. Zgodnie bowiem z art. 25 § 2 kpk. ze względu na szczególną wagę lub zawilość sprawy, na wniosek sądu rejonowego sąd apelacyjny może przekazać sprawę o każde przestępstwo do rozpoznania sądowi okręgowemu, jako sądowi pierwszej instancji.

Ad. b) **Właściwość miejscowa** decyduje o tym, który z sądów właściwych rzeczowo w I instancji jest upoważniony do rozpoznania danej sprawy lub podjęcia określonej czynności procesowej ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa.

Podstawę określenia właściwości miejscowej sądu stanowi art. 31 kpk., który w § 1 stwierdza, iż miejscowo właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. Określenie „miejsce popełnienia przestępstwa” ma swój rodowód w kodeksie karnym, który definiuje je jako miejsce, w którym sprawca działał, zaniechał działania (do którego był zobowiązany), bądź gdzie nastąpił skutek przestępstwa, albo według zamiaru sprawcy miał nastąpić (w przypadku tzw. przestępstw znamiennej skutkiem) – art. 6 § 2 kk.

Jest to **ogólna reguła** możliwa do zastosowania w każdym przypadku, gdy możliwe jest ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa. Natomiast jeśli przestępstwo popełniono na polskim statku wodnym lub powietrznym, zaś reguła ogólna nie może być zastosowana, właściwym do rozpoznania sprawy jest sąd macierzystego portu statku (art. 31 § 2 kpk.). W przypadku kilku sądów decyduje tzw. **reguła wyprzedzenia**, która stanowi, iż właściwym staje się sąd, w którego okręgu najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze (art. 31 § 3 kpk.).

Natomiast w sytuacji, gdy nie jest możliwe ustalenie miejsca popełnienia przestępstwa wchodzi w grę następujące **reguły pomocnicze**, które stanowią, iż właściwy jest sąd, w którego okręgu (art. 32 § 1 kpk.):

- ujawniono przestępstwo;
- ujęto (zatrzymano) oskarżonego;
- oskarżony przed popełnieniem przestępstwa stale mieszkał lub czasowo przebywał.

Te **trzy reguły są równoważne**, gdyż o tym, która z nich znajdzie zastosowanie zdecyduje reguła wyprzedzenia, tzn. w okręgu, którego z sądów właściwych zgodnie z powyższymi regulacjami najpierw wszczęto postępowanie przygotowawcze. Procedurę tę stosuje się odpowiednio w przypadku, gdy przestępstwo zostało popełnione za granicą (art. 32 § 2 kpk.).

Jeśli w oparciu o wskazane wyżej zasady nie da się określić sądu właściwego miejscowo do rozpoznania sprawy, sprawę rozpoznaje sąd właściwy dla dzielnicy Śródmieście miasta stołecznego Warszawy (art. 32 § 3 kpk.).

C. Właściwość funkcjonalna decyduje o tym, jaki sąd jest właściwy do dokonania określonej czynności procesowej. Jej najbardziej typowym przykładem jest uprawnienie sądu do rozpoznania środka odwoławczego. Można tu wskazać na uprawnienie sądów wszystkich szczebli.

Sąd rejonowy rozpoznaje środki odwoławcze w wypadkach określonych ustawą (art. 24 § 2 kpk.) takich jak:

- zażalenie na zatrzymanie (art. 246 § 2 kpk.);
- zażalenie na postanowienia prokuratora w przedmiocie środka zapobiegawczego (art. 252 § 2 kpk.).

Do wyłącznych uprawnień sądu rejonowego należy podejmowanie decyzji m.in.:

- stosowanie po raz pierwszy aresztu tymczasowego na wniosek prokuratora (art. 250 § 2 kpk.);
- rozpatrywanie w I instancji spraw należących do właściwości tego sądu.

W przypadku **sądu okręgowego** jest on instancją odwoławczą w przypadku, kiedy ustawa przewiduje środek odwoławczy od orzeczeń i zarządzeń wydanych przez sąd rejonowy jako sąd I instancji (art. 25 § 3 kpk.). Ponadto na mocy przepisów kpk. jest on uprawniony m.in. do:

- przedłużenia na okres przekraczający trzy miesiące tymczasowego aresztowania zastosowanego przez sąd rejonowy w sprawach, należących do właściwości rzeczowej sądu okręgowego (art. 263 § 2 kpk.);
- wydawanie listu żelaznego (art. 281 kpk.);
- rozstrzyganie kwestii wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym orzeczeniem sądowym, chyba że orzeczenie takie wydał sąd apelacyjny bądź Sąd Najwyższy (art. 544 kpk.);
- rozpatrywanie roszczeń w sprawach o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie (art. 554 kpk.).

Właściwość funkcjonalna **sądu apelacyjnego** określa ogólnie art. 26 kpk. stanowiący, iż rozpoznaje on środki odwoławcze od orzeczeń

i zarządzeń wydanych w pierwszej instancji w sądzie okręgowym oraz inne sprawy przekazane mu przez ustawę.

Ponadto kodeks postępowania karnego z 1997 r. do właściwości sądu apelacyjnego przekazuje następujące czynności procesowe:

- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu okręgowego (art. 544 § 1 kpk.);
- przedłużanie maksymalnego okresu tymczasowego aresztowania wynoszącego w postępowaniu przygotowawczym 12. miesięcy, a łącznie z postępowaniem sądowym, do wydania pierwszego wyroku w sądzie I instancji – 2 lata (art. 263 § 4 kpk.).

Sąd Najwyższy, na mocy art. 27 kpk., jest uprawniony do rozpoznawania kasacji oraz środków odwoławczych i innych spraw w wypadkach określonych w ustawie.

W szczególności do kompetencji SN należy:

- orzekanie w kwestii wznowienia postępowania zakończonego orzeczeniem sądu apelacyjnego bądź Sądu Najwyższego (art. 544 § 2 kpk.),
- podejmowanie uchwał zawierających rozstrzygnięcie zagadnień prawnych powstałych przy rozstrzygnięciu konkretnej sprawy przez sąd niższej instancji (art. 13 ust. 4 ustawy o Sądzie Najwyższym).

Podstawę do wystąpienia z zapytaniem prawnym do Sądu Najwyższego stanowi art. 441 kpk. Regulacja ta umożliwia sądowi odwoławczemu w sytuacji, gdy wyłoni się zagadnienie prawne wymagające zasadniczej wykładni prawa, odroczenie wydania orzeczenia i przekazanie zagadnienia do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu.²

3. Wyjątki od ogólnych reguł ustalenia właściwości sądu

Wyjątki takie są podyktowane przede wszystkim względami ekonomii procesowej oraz dobrem wymiaru sprawiedliwości.

2 Art. 1 ust. 1 pkt 8 ustawy z dnia 23.02.2002 o Sądzie Najwyższym (Dz.U. Nr 240 poz. 2052).

Mozna wyróżnić wśród nich:

A. Właściwość z delegacji

Ten wyjątek od ogólnych zasad ustalenia właściwości miejscowej może mieć miejsce w sytuacji, jeżeli większość osób, które należy wezwać na rozprawę, zamieszkuje blisko sądu delegowanego, a w odaleniu od sądu właściwego ze względu na miejsce popełnienia przestępstwa (art. 36 kpk.). Chodzić tu może więc o świadków, oskarżonego (w szczególności koszty konwoju, jeśli jest on pozbawiony wolności), bądź biegłych. Decyzję w przedmiocie zmiany sądu podejmuje sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym miejscowo. Zmiana właściwości dotyczyć może jedynie sądów równorzędnych; tak więc nie jest możliwe w tym trybie przekazanie sprawy do sądu wyższego bądź niższego niż sąd właściwy miejscowo.

B. Właściwość z łączności spraw

Właściwość z łączności spraw (*ex connexitate causarum*) jest poddyktowane zarówno względami ekonomii procesowej, jak również zasady prawdy materialnej, gdyż umożliwia bardziej wszechstronne wyjaśnienie łączących się ściśle ze sobą spraw. Stanowić ona może wyjątek od ogólnych zasad ustalenia właściwości miejscowej bądź też rzeczowej.

W tym przypadku sąd wyższej instancji przejmuje sprawę należącą do sądu niższej instancji (art. 33 § 2 kpk.).

Ze względu na osobę oskarżonego, bądź czyn będący przedmiotem procesu wyróżniamy:

– **łączność przedmiotową**, gdy kilka osób odpowiada w jednym postępowaniu za własne przestępstwo pozostające w związku z czynami osób współoskarżonych. Określa ją art. 34 § 1 i 2 kpk. stanowiący, iż sąd właściwy dla sprawców przestępstw jest również właściwy dla pomocników, podlegaczy oraz innych osób, których przestępstwo pozostaje w ścisłym związku z przestępstwem sprawcy. Warunkiem łącznego rozpatrywania takich spraw jest jednoczesność ich toczenia się.

Jednakże wymogi sprawnego przebiegu procesu karnego umożliwiają w sytuacjach, gdy łączne rozpatrywanie spraw jest utrudnione, na wyłączenie i odrębne rozpoznawanie sprawy poszczególnych osób, lub o poszczególne czyny, np. przewlekła choroba jednego ze współoskarżonych – art. 34 § 3 kpk.;

- **łączność podmiotowa**, gdzie niejako spoiwem łączącym sprawy należące do właściwości różnych sądów jest osoba domniemanego sprawcy. W przypadku, gdy chodzi o przestępstwo popełnione przez tego samego oskarżonego, należące do właściwości różnych sądów tego samego rzędu decyduje reguła wyprzedzenia (art. 33 § 1 kpk.), zaś jeśli chodzi o sądy różnego rzędu, sprawę rozpoznaje sąd wyższego rzędu (art. 33 § 2 kpk.);
- **łączność mieszana (przedmiotowo–podmiotowa)**, która może mieć miejsce wtedy, gdy jedna bądź niektóre osoby są oskarżone o kilka czynów, a ponadto inna osoba jest oskarżona o podżeganie bądź pomocnictwo do jednego z tych przestępstw.

C. Właściwość nadzwyczajna

Jej zastosowanie może mieć miejsce wówczas, jeżeli szczególne i wyjątkowe sytuacje uzasadniają potrzebę podyktowaną dobrem wymiaru sprawiedliwości, by nastąpiła zmiana właściwego miejscowo sądu na inny sąd równorzędny. Kompetencję do przekazania sprawy ma Sąd Najwyższy, który działa wskutek inicjatywy właściwego sądu (art. 37 kpk.). Przykładowo: może tu chodzić o sytuację, gdy rozpoznanie sprawy w okręgu sądu właściwego miejscowo mogłoby wywoływać znaczne poruszenie opinii publicznej, np. ze względu na ciężki charakter przestępstwa, powszechnie znaną osobę oskarżonego bądź pokrzywdzonego.

W rezultacie mogłoby to powodować zagrożenie dla bezstronności orzekających w sprawie sędziów.

4. Procedura ustalania właściwości i skutki niewłaściwości sądu

Każdy sąd zobowiązany jest badać z urzędu swoją właściwość na podstawie określonych wyżej kryteriów. W przypadku stwierdzenia

swojej niewłaściwości sąd przekazuje sprawę właściwemu sądowi lub innemu organowi (art. 35 § 1 kpk.). Jednakże ta ogólna reguła ulega modyfikacjom w zależności od rodzaju właściwości o którą chodzi.

W odniesieniu do **właściwości rzeczowej** obowiązkowe jest przekazanie sprawy przez sąd niższej instancji, który uznaje się za niewłaściwy rzeczowo sądowi drugiej instancji. W przeciwnym wypadku, gdy przekazanie takie nie nastąpi mamy do czynienia z bezwzględną przesłanką uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 pkt. 4 kpk.).

Taki sam skutek ustawa przewiduje w przypadku naruszenia **właściwości podmiotowej**. Bezwzględną przyczynę odwoławczą stanowi bowiem orzeczenie przez sąd powszechny w sprawie należącej do właściwości sądu szczególnego, albo przez sąd szczególny w sprawie należącej do właściwości sądu powszechnego (art. 439 § 1 pkt. 3 kpk.),

W przypadku stwierdzenia przez sąd **niewłaściwości miejscowej i rzeczowej po rozpoczęciu rozprawy głównej**, ale tylko w przypadku, gdy jest to sąd wyższego rzędu niż właściwy, następuje względne utwierdzenie właściwości (*perpetuatio fori*). Polega to na tym, iż sąd taki staje się sądem właściwym i powinien dalej prowadzić sprawę. Względność utwierdzenia miejsca prowadzenia rozprawy wynika z tego, iż sąd orzekający może przekazać sprawę innemu sądowi (właściwemu według reguł ogólnych) jedynie wtedy, gdy powstaje konieczność odroczenia rozprawy (art. 35 § 2 kpk.). Konieczność odroczenia rozprawy musi wynikać z innych względów, niż przekazanie sprawy do innego sądu, to znaczy – nie można odroczyć rozprawy specjalnie w tym celu, aby dokonać przekazania.

Regulacja taka wynika niewątpliwie ze względów ekonomii procesowej, nakazujących prowadzenie sprawy do końca przez sąd, który ją rozpoczął.

Gwarancję praw stron procesowych stanowi możliwość złożenia zażalenia na postanowienie w kwestii właściwości – art. 35 § 1 kpk.

5. Spory kompetencyjne sądów

Ponieważ każdy sąd rozstrzyga z urzędu o swej właściwości w oparciu o kryteria, których ustalenie w praktyce może rodzić pewne

trudności, mogą pomiędzy sądami powstawać spory o właściwość. Spory takie mogą dotyczyć jedynie sądów równorzędnych, gdyż w przypadku wątpliwości co do właściwości zaistniałej pomiędzy sądem wyższej i niższej instancji decyduje w tym przedmiocie sąd wyższej instancji. Możliwe są następujące rodzaje sporów:

- **spór pozytywny**, gdy co najmniej dwa sądy bądź sądy i inne organy uważają, iż są właściwe do rozpoznania sprawy;
- **spory negatywne** mające miejsce wtedy, gdy kilka sądów uznało się za niewłaściwe i odmawia przyjęcia i rozpatrzenia sprawy.

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. stanowi, iż spór o właściwość między sądami równorzędnymi rozstrzyga ostatecznie sąd wyższego rzędu nad sądem, który pierwszy wszczął spór (art. 38 § 1 kpk.). W związku z powyższym istotne jest ustalenie momentu i podmiotu taki spór wszczynającego, w zależności od rodzaju sporu.

W przypadku **sporu negatywnego** samo przekazanie sprawy przez sąd, który uznał się za niewłaściwy, nie oznacza jeszcze wszczęcia sporu. Spór taki powstaje dopiero w momencie, kiedy sąd, któremu przekazano sprawę, odmawia jej przyjęcia. Celem zobrazowania takiej sytuacji można posłużyć się następującym przykładem: B. i W. są miastami, w których istnieją sądy okręgowe. Akt oskarżenia trafia do sądu rejonowego w B. Sąd ten, uznając się za niewłaściwy, przekazuje sprawę do sądu rejonowego w W. Sąd rejonowy w W. odmawia przyjęcia przesłanej mu sprawy. W tym momencie powstaje spór kompetencyjny, który rozstrzygnie sąd okręgowy w miejscowości W.

Jeśli chodzi o **spór pozytywny**, to mamy do czynienia z nim w sytuacji, gdy przykładowo sąd rejonowy w W. zwraca się do sądu rejonowego w B., który uznał się za właściwy, o przekazanie mu sprawy. Tym samym sąd rejonowy w W. wszczyna spór kompetencyjny, który rozpatrzy sąd okręgowy w mieście W.

W przypadku sporu kompetencyjnego o **właściwość podmiotową** ustawa stanowi, iż jeżeli sąd wojskowy (jako sąd szczególny) przekazuje sprawę sądowi powszechnemu, lub nie przyjmie sprawy przekazanej mu przez sąd powszechny, sprawę rozpoznaje sąd powszechny

(art. 39 kpk.). Można więc z tej regulacji wysnuć ogólne domniemanie właściwości sądów powszechnych.

6. Składy sądów

Jeśli chodzi o składy sądów, to przy ich ustalaniu ustawodawca kierował się następującymi ogólnymi zasadami:

- **kolegialnością orzekania i udziałem czynnika społecznego.** Ta gwarancja zasady prawdy materialnej i niezawisłości sędziowskiej doznaje pewnych ograniczeń w szczególnych trybach postępowania i w przypadku sądu odwoławczego. W przypadku sądu odwoławczego charakter rozstrzyganych przez niego zagadnień (z reguły prawnych) usprawiedliwia eliminację ławników jako czynnika nie posiadającego z reguły wykształcenia prawniczego;
- **przewagą ławników nad sędziami zawodowymi w sądach pierwszej instancji**, jeśli mamy do czynienia ze składami ławniczymi;
- **nieparzystością składów**, co wynika z konieczności osiągnięcia jednoznacznej większości głosów w trakcie narady i głosowania nad orzeczeniem;
- **rozszerzaniem składu** w sprawach o szczególnym ciężarze gatunkowym.

Ogólną regułą jest, iż **na rozprawie głównej** prowadzonej przez sąd I instancji sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 28 § 1 kpk.).

Wyjątki od tej reguły są następujące:

- orzekanie w składzie trzech sędziów zawodowych w sprawach szczególnie zawiłych. O ustanowieniu takiego składu decyduje sąd orzekający w formie postanowienia (art. 28 § 2 kpk.);
- w sprawach o przestępstwa zagrożone karą dożywotniego pozbawienia wolności sąd okręgowy orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników (art. 28 § 3 kpk.);

- skład jednoosobowy jest regułą w sprawach rozpatrywanych w trybie uproszczonym (art. 476 § 1 kpk.), prywatnoskargowym (art. 486 § 1 kpk.), oraz nakazowym (art. 500 § 4 kpk.). Jednocześnie w przypadku trybu uproszczonego i prywatnoskargowego prezes sądu rejonowego może zarządzić, w przypadku zaistnienia szczególnych okoliczności, rozpoznanie sprawy w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

W przypadku trybu prywatnoskargowego sprawy określone w art. 212 kk. sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników (art. 486 § 2 kpk.).

Jeśli chodzi o **rozprawę apelacyjną i kasacyjną** sąd orzeka w składzie trzech sędziów – art. 29 § 1 kpk. Od tej reguły ustawa dopuszcza następujące wyjątki:

- apelację lub kasację od wyroku orzekającego karę dożywotniego pozbawienia wolności rozpoznaje sąd w składzie pięciu sędziów (chodzi więc o sąd apelacyjny i Sąd Najwyższy) – art. 29 § 2 kpk.
- w trybach szczególnych: uproszczonym, prywatnoskargowym i w sprawach o wykroczenia prezes sądu może zarządzić rozpoznanie sprawy jednoosobowo, jeśli była rozpoznana w I instancji w takim składzie – art. 476 § 1 kpk.

W przypadku **posiedzeń sądu** istnieje rozróżnienie pomiędzy sądem I instancji (rejonowym i okręgowym) a sądem odwoławczym i kasacyjnym:

- **sąd rejonowy** orzeka na posiedzeniu jednoosobowo;
- **sąd okręgowy, apelacyjny i Sąd Najwyższy** orzekają w składzie trzech sędziów, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 30 § 1 kpk.);
- **sąd odwoławczy** (okręgowy, apelacyjny) na posiedzeniu orzeka w składzie trzech sędziów, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej (art. 30 § 2 kpk.).

Jeśli chodzi o Sąd Najwyższy, to odstępstwa od wyżej określonych zasad dotyczą przede wszystkim powoływania składu **siedmiu sędziów** w przypadku:

- rozpoznawania zagadnień przekazanych przez zwykły skład składowi powiększonemu (art. 441 § 2 kpk., art. 17 ustawy o Sądzie Najwyższym);
- przy rozstrzygnięciu kwestii prawnych przekazanych temu sądowi przez Prokuratora Generalnego (Ministra Sprawiedliwości), Pierwszego Prezesa SN, prezesa SN, Rzecznika Praw Obywatelskich (art. 16 ust. 1 ustawy o SN);
- rozpoznawania kasacji dotyczącej wyroku SN, chyba, że orzeczenie zostało wydane jednoosobowo (wówczas właściwy jest skład trzech sędziów) – art. 534 § 2 kpk.

Ponadto Sąd Najwyższy może rozpatrywać sprawę w składzie całej izby, izb połączonych lub w pełnym składzie w przypadku przekazania temu składowi zagadnienia prawnego (art. 18 ust. 1 ustawy o SN), bądź odstąpienia od zasady prawnej (art. 22 ustawy o SN).

Zredukowany, **jednoosobowy** skład Sądu Najwyższego ma miejsce w przypadku pozostawienia bez rozpoznania kasacji nie odpowiadającej wymogom formalnym, bądź w kwestiach nie wymagających wydania wyroku (art. 534 § 1 kpk.).

7. Wyłączenie sędziego

A. Uwagi wstępne

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje dwa rodzaje wyłączeń sędziego, obejmujące zarówno *iudex inhabilis* (sędziego niezdolnego na mocy ustawy do orzekania w danej sprawie), jak i *iudex suspectus* (sędziego, wobec którego istnieją wątpliwości co do jego bezstronności).

Jak wspomniano wcześniej, instytucja wyłączenia sędziego stanowi nie tylko gwarancję niezawisłości i obiektywizmu sędziów, ale także, chociażby pośrednio, gwarancję zasady prawdy obiektywnej.

Wyłączenie może nastąpić bądź z mocy prawa (bez wniosku sędziego lub stron procesowych), na żądanie sędziego lub stron.

W przypadku wyłączenia na mocy ustawy ani strona procesowa ani sam sędzia nie są upoważnieni do badania wpływu określonych

przez ustawę okoliczności na możliwość bezstronnego rozpatrzenia przez niego określonej sprawy karnej. Dlatego też katalog ustawowo określonych przyczyn ma charakter enumeratywny i zamknięty.

B. *Iudex inhabilis* to sędzia z mocy prawa wyłączony od orzekania w danej sprawie, jeśli (art. 40 kpk.):

1) sprawa dotyczy sędziego bezpośrednio. Jest to rozwiązanie oczywiste w myśl rzymskiej reguły *nemo iudex proper in sua causa* – nikt nie może być sędzią we własnej sprawie;

2) jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego, albo pozostaje we wspólnym pożyciu (konkubinat) z jedną z tych osób;

3) jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w punkcie 2, albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki i kurateli;

4) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy (świadek faktyczny), albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka (świadek w znaczeniu prawnym), lub występował jako biegły. Ta regulacja ma na celu zapewnienie dystansu do toczącego się postępowania, co mogłoby być utrudnione w przypadku, gdy sędzia osobiście zetknął się ze zdarzeniem będącym przedmiotem postępowania, bądź pełnił w nim jedną z określonych wyżej ról procesowych;

5) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze. W tym przypadku zagrożenia dla bezstronności sędziego mogłoby powodować pełnienie przez niego funkcji organu procesowego lub reprezentowania określonej strony procesowej. W takim przypadku mogłoby dojść do sytuacji, gdy np. sędzia oceniałby wyniki własnej pracy, jako organu prowadzącego bądź nadzorującego postępowanie przygotowawcze, a także nie mógłby być bezstronny, będąc związany stosunkiem obrony bądź pełnomocnictwa z jedną ze stron procesowych;

6) brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie. Taka regulacja wynika chociażby z powszech-

nie znanego zjawiska, iż nikt nie lubi przyznawać się do popełnionych błędów;

- 7) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone;
- 8) brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw. Wniesienie sprzeciwu przez stronę jest możliwe w przypadku wydania wyroku zaocznego (art. 482 § 1 kpk.) oraz wydania wyroku nakazowego w postępowaniu nakazowym (art. 506 § 1 kpk.);
- 9) prowadził mediację.

Ponadto sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego wnioskiem o wznowienie lub zaskarżonego w trybie kasacji, nie może orzekać co do tego wniosku lub kasacji (art. 40 § 3 kpk.).

Powyższe wyliczenie jest wyczerpujące i nie dopuszcza analogii, ani innego rodzaju wykładni rozszerzającej. Ustawa rozszerza jedynie podmiotowy i temporalny zakres instytucji wyłączenia sędziego *ex lege* przez określenie, iż powody wyłączenia trwają, mimo ustania uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli (art. 40 § 2 kpk.).

C. *Iudex suspectus* sprowadza się do ustawowego nakazu wyłączenia się sędziego z orzekania w konkretnej sprawie z przyczyn innych niż określone powyżej, jeśli zachodzą okoliczności sprawy wskazujące na brak bezstronności tego sędziego (art. 41 § 1 kpk.).

Możliwość złożenia wniosku o wyłączenie sędziego podejrzanego o stronniczość można złożyć jedynie do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej, chyba że przyczyna wyłączenia powstała lub stała się wiadoma stronie dopiero po rozpoczęciu przewodu (np. jednostronne, oskarżycielskie nastawienie sądu do oskarżonego) – art. 41 § 2 kpk.

D. Tryby wyłączenia sędziego

Kodeks postępowania karnego z 1997 r. przewiduje trzy tryby wyłączenia sędziego:

- na żądanie sędziego. Jeśli sędzia uznaje, iż podlega wyłączeniu z mocy ustawy (*iudex inhabilis*) wyłącza się składając oświadczenie na piśmie do akt, a na jego miejsce wstępuje inny sędzia (art. 42 § 2 kpk.). W tym przypadku nie jest konieczna decyzja sądu orzekającego;
- na wniosek strony. W przypadku zgłoszenia w terminie wniosku o wyłączenie sędziego na podstawie art. 41 kpk., sędzia taki może złożyć do akt stosowne oświadczenie na piśmie, w którym ustosunkowuje się do zarzutów podniesionych przez stronę i powstrzymuje się od udziału w sprawie. Jednakże jest zobowiązany do wykonania czynności procesowych nie cierpiących zwłoki. (art. 42 § 3 kpk.);
- z urzędu.

Poza przypadkiem *iudex inhabilis* o wyłączeniu orzeka sąd, przed którym toczy się postępowanie. W składzie orzekającym w kwestii wyłączenia nie może brać udziału sędzia, którego dotyczy wyłączenie. W razie niemożności utworzenia takiego składu sądu, w kwestii wyłączenia orzeka sąd wyższego rzędu (art. 42 § 4 kpk.).

Możliwa jest również sytuacja, kiedy wskutek wyłączenia sędziów rozpoznanie sprawy w danym sądzie jest niemożliwe (np. w małych sądach rejonowych). W takim przypadku sąd wyższego rzędu nad sądem właściwym przekazuje sprawę innemu sądowi równorzędnemu (art. 43 kpk.).

Przepisy o wyłączeniu sędziów stosuje się odpowiednio do ławników (art. 44 kpk.), protokolantów i stenografów (art. 146 § 1 kpk.) oraz prokuratorów, innych osób prowadzących postępowanie przygotowawcze oraz innych oskarżycieli publicznych (art. 47 kpk.). O wyłączeniu osób wymienionych w art. 47 kpk. decyduje prokurator nadzorujący postępowanie lub bezpośrednio przełożony (art. 48 § 1 kpk.).